

Левчановський Д. Е.,

*аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби*

Царюк С. В.,

*кандидат юридичних наук,
начальник юридичного факультету
Академії Державної пенітенціарної служби*

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

MATERIAL LIABILITY OF SENTENCED PERSONS – REALITIES AND PROSPECTS OF IMPROVING AND APPLICATION

Досліджено значущість матеріальної відповідальності засудженого, що застосовується до засудженого під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як невід'ємної складової частини виховного впливу на особистість засудженого для його виправлення і ресоціалізації.

Суспільство звикло сприймати Державну кримінально-виконавчу службу України як інституцію, що за своєю функцією покликана виконувати покарання за рішенням суду, але законодавство покладає на неї ще й завдання щодо виправлення і ресоціалізації засудженого до позбавлення волі за допомогою методів і засобів виховного впливу, які ідуть пліч-о-пліч із виконанням покарання. Матеріальна відповідальність засудженого до позбавлення волі є водночас критерієм оцінки застосування засобів виправлення і ресоціалізації і виступає як елемент цього ж виховного впливу. Тому проблемним залишається усвідомлення персоналом УВП необхідності різного застосування дисциплінарної та матеріальної відповідальності засуджених під час здійснення виховного впливу.

Стаття розкриває необхідність застосування матеріальної відповідальності засудженого, як нормативно-правової категорії, через призму виховного впливу на засуджених; спонукає до удосконалення механізму її застосування в практичній діяльності підрозділів УВП, створення відповідних методичних рекомендацій та потреби відповідних змін на законодавчому рівні стосовно зобов'язальних норм по відшкодуванню матеріальної шкоди, завданої засудженим установі під час відбування покарання, що у свою чергу допоможе закріпити фундамент одного з методів виховного впливу.

Зазначається, що метою виховного впливу за допомогою матеріальної відповідальності є усвідомлення ним факту проступку, юридичних та матеріальних наслідків, а також переосмислення свого вчинку в умовах ізоляції. Це має важливе значення, оскільки засуджені не зобов'язані відшкодувати матеріальні збитки, й тому виникає необхідність звернення до суду за відшкодуванням цих збитків, а це може призвести до втрати значення і «попиту» на такий виховний вплив із боку персоналу установи.

Ключові слова: *матеріальна відповідальність, засуджені, правослужняна поведінка, виправлення, виховний вплив.*

The significance of the sentenced person's liability has been investigated. It applies to a convicted person in prison for a term of imprisonment, as an integral component of the educational influence on such person to correct and re-socialize him.

The society is accustomed to perceive the State Criminal Enforcement Service of Ukraine as an institution, which by its function is intended to serve the sentences of a court, but the legislation also imposes on it the task of correcting and re-socializing the sentenced person using the methods and means of educational influence that go hand in hand with the execution of punishment. The liability of the convicted person is at the same time a criterion for evaluating the use of remedies and re-socialization and acts as an element of the same educational influence. Therefore, it is problematic for staff members of the Penal Institution to realize the need to apply the disciplinary and material responsibility of prisoners in the exercise of educational influence differently.

The content of the article reveals the need to apply the liability of the convicted person as a normative-legal category, through the lens of educational influence on the convicts. It encourages creation of appropriate methodological recommendations and improving the mechanism of their application in the practical activity of the units of the Penal Institution. And the need for appropriate changes at the legislative level regarding the mandatory rules on compensation for material damage caused to a sentenced institution while serving a sentence, which in turn will help to consolidate the foundation of one of the methods of educational influence.

It is noted that the purpose of educational influence through material liability is realizing by the isolated person the fact of wrongdoing, legal and material consequences, as well as rethinking his act. This is important because convicts are not required to compensate for material damage. Therefore, there is a need to go to court for material damages, which can lead to a loss of value and "demand" for such educational influence from the staff of the institution.

Key words: *liability, convicts, sentenced persons, law-abiding behavior, correction, educational impact.*

Матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк є однією зі складників засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, проте застосування якої не вважається доцільним та ефективним у системі реалізації кримінальних покарань Державною кримінально-виконавчою службою України (далі – ДКВС України).

На нашу думку, причина нівелювання застосування дисциплінарної відповідальності до засуджених криється в певних складнощах щодо її практичної реалізації та тривалих часових затратах співробітників установ, які готують відповідні матеріали. Тому перевага надається застосуванню до засуджених дисциплінарних покарань іншого (нематеріально-

го) характеру, що аж ніяк не відшкодовує завданих збитків установі.

Протягом останніх років у наукових колах не було приділено достатньо уваги висвітленню проблем, пов'язаних із дослідженням питань щодо реалізації матеріальної відповідальності засуджених. Лише окремі аспекти її застосування в контексті виховного впливу на засуджених досліджувалися такими вітчизняними вченими, як: В.А. Бадира, Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, В.В. Батиргарєєва, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.В. Карелін, О.Г. Колб, І.С. Михалко, М.В. Романов, С.В. Царюк, І.В. Шмаров.

На наше переконання, для досягнення виправлення засудженого і повернення його до повноцінного життя в соціумі необхідно констатувати наявність взаємозв'язку між правовим регламентуванням виконання кримінального покарання та педагогічним впливом, в основу якого закладено здобутки пенітенціарної педагогіки, і яка відіграє значну роль на даному етапі наближення нашої пенітенціарної системи до загальноприйнятих стандартів поведінки засудженими в Європі.

Враховуючи сучасні тенденції пенітенціарної політики в Україні, зазначимо, що система виконання покарань повинна «виправити» засудженого, який став на хибний шлях, а не карати і травмувати психіку, використовуючи при цьому засоби й методи, перелічені у Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) України для досягнення мети виправлення і ресоціалізації.

Якщо звернути увагу на методи виховного впливу пенітенціарної педагогіки, то вони являють собою сукупність засобів безпосереднього чи опосередкованого педагогічного впливу на мислення, почуття та волю, поведінку засудженого з метою формування і корекції свідомості та досвіду поведінки, позитивних особистісних рис і якостей [1, с. 62]. Безумовно, що після ряду неодноразових заходів зі стягнення матеріальних збитків у засудженого підсвідомо почне працювати механізм корекції поведінки та створення позитивної динаміки в його поведінці щодо будь-якого майна, яке його оточує, та ставлення до тих благ, котрими він користується (навіть тими, що належать державі). Тобто стягнення матеріальних збитків із засудженого за протиправні дії стосовно державного майна повинно нести не абиякий вплив на свідомість засудженого і стимулювати правослухняну поведінку не тільки в місцях позбавлення волі, але і в майбутньому після звільнення з УВП.

Методи виправлення та перевиховання засудженого являють собою сукупність методів і способів педагогічного впливу на засудженого з метою викорінення в них негативних і формування позитивних якостей, а також привчання їх до правослухняної поведінки. Кожен із методів виховного впливу покликаний для впливу на обрані аспекти психологічної поведінки для виправлення засудженого і розвитку і формування певних позитивних якостей. У нашому випадку засуджений привчається бережливо ставитись до майна, яке йому не належить, та до керованої

поведінки в місцях позбавлення волі, що мотивує його до перегляду власних якостей психоемоційної поведінки.

Безумовно, в місцях позбавлення волі є специфічні особливості педагогічного процесу, до яких можливо віднести такі:

- процес педагогічного процесу відбувається в умовах ізоляції особи від суспільства і регламентується кримінально-виконавчим законодавством України;

- засуджені зазвичай характеризуються як об'єкт впливу з відхиленням правової і моральної свідомості та соціальних ролей, із своєрідними психологічними станами;

- з боку засудженого засоби перевиховання сприймаються як засоби примусу і карання;

- не завжди можна проаналізувати результати педагогічного впливу в умовах УВП [2, с. 13].

Отже, педагогіка в місцях позбавлення волі повинна втілюватись як спеціально організована, цілеспрямована та систематична діяльність із формування людської особистості, з урахуванням соціального становища, середовища, яке оточувало особу до позбавлення волі, та особистісних морально-вольових якостей.

Враховуючи наукову позицію В.М. Синьова та В.В. Дрижака, в пенітенціарній літературі виділяють поняття *виправлення* і *перевиховання* (курсив наш – Л.Д.) як чітко розмежовані поняття, що покликані виконувати різні функції на різних етапах педагогічного впливу. На думку науковців, перевиховання являє собою двосторонній педагогічний процес, який покликаний спочатку вплинути на об'єкт, а потім відбувається сприйняття і засвоєння об'єктом цих впливів [3, с. 47], у результаті чого особа починає наблизитися до виправлення. А виправлення є процесом позитивних змін, які вже відбулися в особистості засудженого за допомогою засобів і методів впливу, що виражається в процесі перевиховання особи. Процес перевиховання є впливом вихователя на вихованця незалежно від віку засудженого [4, с. 394].

Адміністрація УВП, недооцінюючи педагогічний вплив на особистість засудженого, застосовує лише стягнення дисциплінарного характеру, і мета – корекція відповідальності за проступки й індивідуальний диференційований підхід – зводиться нанівець. Засуджений намагається виразити власними діями невдоволення або бойкот реакції держави на правопорушення чи діям персоналу УВП, що у свою чергу повинно супроводжуватись не примусовими засобами стягнення, а заходами педагогічного впливу для зменшення агресії і протиріч із боку особистості засудженого.

Ще один фактор, котрий треба взяти до уваги, це проблема запобігання пенітенціарної злочинності, адже спочатку потрібно усунути причини і умови, що породжують дане явище, оскільки основою запобігання злочинам є виявлення й усунення причин і умов, що їм сприяють [3, с. 49]. У нашому випадку навмисне пошкодження державного майна можна

розцінювати як злочини проти держави, які у свою чергу створюють детермінанти злочинності в майбутньому, адже виховного та педагогічного впливу не було. Як показує практика, безкарність за невеличкі проступки породжує більш серйозні злочини. Що стосується причин і умов, то вони очевидні, адже прогалини, що існують у законодавчій базі та нормативно-правових актах, ідуть на користь особам, засудженим до позбавлення волі, оскільки за протиправні дії особа не несе матеріальної відповідальності, а в майбутньому може оскаржити в судовому порядку некоректність застосування до нього засобів виховного впливу, що створює загрозу основним принципам функціонування системи виконання кримінальних покарань, суспільного невдоволення, професіоналізму персоналу, котрий у свою чергу є своєрідним гарантом правосуддя в місцях позбавлення.

Повертаючись до проблематики досягнення виховного впливу через матеріальну відповідальність засудженого як правову категорію, вчені описують, що вплив – це складне соціальне явище, яке ще не має остаточного визначення в будь-яких галузях людського знання [5, с. 148]. Зазвичай вважається, що використання конкретних засобів, за допомогою яких досягаються зміни в поведінці особи, являє собою вплив. Особливістю виконання покарання є поєднання виховного впливу з каральним [6, с. 35]. Функція виховного впливу безпосередньо покладається на соціально-психологічний відділ, а разом із всіма засобами і методами, які прописані в «Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань», створюють умови для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засудженого як особистості.

На етапі досягнення мети виховного впливу застосовується принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки [7, с. 75], який є поєднанням методів переконання і примусу. Завдяки поєднанню, фундаментальні ідеї, такі як переконання і примус, повинні забезпечувати позитивну динаміку в місцях позбавлення волі, яка б мала місце впливу на свідомість засудженого шляхом досягнення справедливого правосуддя під час відбування покарання в УВП.

Варто зазначити, що така норма права, як матеріальна відповідальність засуджених до позбавлення волі на певний строк, стосується лише відносин, які склалися між УВП та засудженим у результаті протиправних дій останнього стосовно державного майна, що знаходиться на балансі УВП. Ці правовідносини регулюються статтями 136 та 137 КВК України і повинні полягати у справлянні виховного впливу на засудженого, але цієї ролі не виконують через такі фактори: по-перше, відсутність зобов'язання засудженого відшкодувати матеріальні збитки за час перебування в УВП; по-друге, відсутність чітких рекомендацій та дієвої процедури стягнення матеріальних збитків із засудженого; по-третє, наявність небажання щодо її застосування співробітниками ДКВС України (щодо її здатності вплинути на свідомість та світогляд засудженого для досягнення

виховного впливу та в майбутньому перевиховання, виправлення і ресоціалізації).

Згадуючи статтю 1 пункт 2 КВК України, одним з основоположних завдань кримінально-виконавчого законодавства України є дотримання порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки, що в нашому випадку – правильно застосовані заходи впливу, які дозволяють коригувати негативно спрямовану поведінку засудженого за допомогою відомих нам засобів виховного впливу.

Зазвичай безкарність, навіть за матеріальні проступки або невдоволеність засуджених справедливістю та доцільністю застосування до них засобів виховного впливу, може породжувати злочинність серед засуджених, направлену в бік персоналу ДКВС. Для запобігання протиправним діям засуджених персонал повинен проводити ряд заходів, а саме: інвентаризацію майна та зміну її балансової вартості (у зв'язку з тривалим часом перебування майна на балансі установи воно отримує статус нульової вартості, але своє призначення воно виконує в повній мірі) для полегшення процедури стягнення матеріальних збитків із засуджених за постановою начальника установи для подальшого стягнення їх із його заробітної плати. У цей час з'являється інша проблема, з якою має справу персонал ДКВС України, це право засудженого працювати, і він у свою чергу не зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані установі за постановою начальника установи, оскільки він зобов'язаний відшкодувати тільки збитки згідно з п. 2 статті 118 КВК України за виконавчими документами. У свою чергу засуджені зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості, що не дозволяє стягнути матеріальні збитки із засудженого одразу після вчинення ним правопорушення. Відповідно до п. 7 ст. 137 КВК України після звільнення засудженого від покарання збитки, не відшкодовані ним під час відбування покарання, можуть бути стягнені за рішенням суду у встановленому законом порядку, де тоді є сенс санкції статті стосовно стягнення матеріальних збитків із засудженого під час відбування ним покарання та досягнення виховного впливу. За роки цінність збитку зменшиться, а затрати державних коштів на вирішення проблеми відшкодування збільшаться, і це додатково створить проблеми для керівників УВП у процесі вимушеної позовної діяльності.

Отже, на даному етапі реформування системи Державної кримінально-виконавчої служби України гостро стоїть питання щодо вдосконалення діяльності органів і установи виконання покарань. Тому існує нагальна потреба в розробленні методичних рекомендацій для персоналу ДКВС України щодо порядку та підстав стягнення матеріальних збитків із засуджених до позбавлення волі й, відповідно, закріплення на законодавчому рівні чітко сформульованих правових норм. Судова практика та результати досліджень свідчать, що виховний вплив не було досягнуто в повній мірі через незабезпечення від-

шкодування засудженим збитків під час відбування покарання, що могло би призвести до позитивного впливу на особу засудженого під час перебування в УВП [8]. Аналіз статті 136 КВК України дозволяє констатувати, що засуджені повинні відшкодувати збитки і додаткові витрати, заподіяні колонії (причому, пов'язані з припиненням втечі засудженого, лікуванням засудженого, який навмисно заподіяв собі тілесні ушкодження). Також проблеми, котрі

стосуються реалізації положень ст. 136 та 137 КВК України, вказують на недостатньо сформовану політику щодо розвитку і реформування системи ДКВС в цілому, оскільки засуджені, користуючись прогалинами в законодавстві на практиці, дестабілізують роботу персоналу УВП, заважаючи втілювати в процесі виховного впливу методи пенітенціарної педагогіки й протидіяти пенітенціарній злочинності загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрижак В.В., Чебоненко С.О. Пенітенціарна педагогіка: курс лекцій : навчальний посібник. Чернігів, 2006. 214 с.
2. Богатирьов І.Г., Богатирьова О.І., Пузирьов М.С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні : посібник ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : ВД «Дакор», 2014. 96 с.
3. Синьов В.М., Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка в основних запитаннях і відповідях : навчальний посібник. Київ, 2000. 123 с.
4. Савченко О. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Науковий журнал «Юридичний вісник»*. Одеса, 2014. Вип. № 6. С. 393–396.
5. Глумачний словник сучасної української мови : понад 1250 статей (близько 40 000 слів). 2-ге вид., випр. і доп. / за ред. В.С. Калашник. Харків : Прапор, 2005. 992 с.
6. Кримінально-виконавче право України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.М. Трубников та ін. ; за ред. В.М. Трубникова. Харків : Право, 2001. 384 с.
7. Карелін В.В., Яковець І.С., Автухов К.А. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : монографія ; заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2014. 240 с.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень 2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47632921>.